

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.20>

ПРАВО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ЗАХИСТ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Попов Г.В.,
*доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України
ORCID: 0000-0002-4928-2470*

Попов Г.В. Право військовослужбовців на захист в умовах європейської інтеграції України.

Актуальність статті обумовлена тим, що окремі аспекти гармонізації законодавства України та країн-членів Європейського Союзу, що є членами НАТО, зокрема, в частині забезпечення прав військовослужбовців на захист в межах кримінального провадження, в сучасних умовах потребує свого окремого наукового осмислення.

У статті аналізуються положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Угоди, що укладена Сторонами Північноатлантичного Договору стосовно статусу їх Збройних сил, а також національного законодавства України.

Автор зауважує, що на сьогодні в Україні відсутня окрема система військової юстиції та не запроваджено спеціалізацію адвокатів на рівні закону у справах вказаної категорії. Враховуючи те, що на даний час наша країна протистоїть повномасштабному вторгненню, а створення системи військової юстиції за прикладом окремих країн-членів НАТО потребує значних видатків з бюджету, вбачається за доцільне запровадити обов'язкову спеціалізацію адвокатів, які надають військовослужбовцям правничу допомогу у кримінальних провадженнях.

У статті зроблено висновок про те, що належне гарантування прав військовослужбовців, зокрема у сфері кримінальної юстиції в частині забезпечення права на захист, в Україні сьогодні повинно обумовлюватися дотриманням національних правових норм, а також їх відповідністю вимогам правових документів Ради Європи, Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу (окремих країн-членів).

Разом з тим, у країнах-членах НАТО відсутнє єдине бачення щодо необхідності запровадження окремої системи військової юстиції, однак наявність узгоджених стандартів правового захисту військовослужбовців нашої країни та військовослужбовців зазначених країн є одним з невід'ємних елементів набуття Україною членства у Північноатлантичному альянсі.

У зв'язку з наведеним вище вже сьогодні існує нагальна потреба у вивченні та запровадженні вказаних вище стандартів у національне законодавство, серед іншого, закріплення у законодавстві положень щодо спеціалізації адвокатів, які надають правничу допомогу у кримінальних провадженнях наведеної категорії.

Ключові слова: військовослужбовець, право на захист, кримінальний процес, європейська інтеграція, ЄС, НАТО.

Popov G.V. The right of military personnel to defense in the context of the European integration Ukraine.

The relevance of the article is because certain aspects of harmonisation of legislation of Ukraine and the European Union member states, which are NATO members, in particular, in terms of ensuring the rights of military personnel to defence within criminal proceedings, require their own separate scientific understanding in the current context.

The article analyses the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the Agreement between the Parties to the North Atlantic Treaty regarding the Status of their Forces of their Armed Forces, and national legislation of Ukraine.

The author notes that today in Ukraine there is no separate system of military justice and no specialisation of attorneys at the level of law in cases of this category has been introduced. Given that

our country is currently facing a full-scale invasion, and the establishment of a military justice system following the example of certain NATO member states requires significant budgetary expenditures, it seems appropriate to introduce mandatory specialisation of lawyers providing legal assistance to military personnel in criminal proceedings.

At the same time, NATO member states do not have a same vision of the need to introduce a separate system of military justice, but the existence of agreed standards of legal protection of our military personnel and military personnel of these countries is one of the integral elements of Ukraine's membership in the North Atlantic Alliance.

In connection with the above, there is already an urgent need to study and implement the above standards in national legislation, including, inter alia, the consolidation of provisions in the legislation on the specialisation of lawyers providing legal aid in criminal proceedings of this category.

Key words: military personnel, right to defence, criminal proceed, European integration, EU, NATO.

Постановка проблеми. Відповідно до п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є: 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки [1].

Згідно з п. 3 ч. 3 ст. 3 наведеного Закону фундаментальними національними інтересами України є інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Однією з найважливіших складових основ оборони, в контексті зазначеного, є належне забезпечення прав та інтересів військовослужбовців, зокрема, в частині реалізацій їх права на захист в межах кримінального провадження. В даному випадку, враховуючи євроінтеграційний вектор руху нашої країни, важливо враховувати існуючі основи правового регулювання країн ЄС, що є членами НАТО.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми правового регулювання відносин у військовій сфері ставали предметом наукових досліджень таких вчених як: Богуцький П.П., Боярчук О.М., Дзейко Ж.О., Дячук С.І., Кириленко В.І., Корж І.Ф., Туркот М.С. та інші.

Разом з тим, окремі аспекти гармонізації законодавства України та країн ЄС, що є членами НАТО, зокрема, в частині забезпечення права військовослужбовців на захист в межах кримінального провадження, в сучасних умовах потребує свого окремого наукового осмислення.

Метою статті є визначення напрямів гармонізації кримінального процесуального законодавства України та країн ЄС, що є членами НАТО в частині забезпечення права на захист військовослужбовців та розроблення рекомендацій у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу. Функціонування правової системи України відбувається під значним впливом Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція). Так, наприклад, ч. 3 ст. 6 Конвенції передбачає, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

- а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;
- б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- в) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- г) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [2].

В цьому контексті, важливою складовою належного забезпечення права на захист військовослужбовців є не лише наведена Конвенція, а й практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) рішення якого відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та

застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV є джерелом права [3].

Серед рішень ЄСПЛ у яких акцентується увага на важливості забезпечення права на захист в межах кримінального провадження можливо виокремити справи: «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (заяви № 50541/08, № 50571/08, № 50573/08 та № 40351/09), «Бьоз проти Бельгії» (заява № 71409/10), «Ушаков та Ушакова проти України» (Заява № 10705/12), «Суслов та Батікян проти України» (заяви № 56540/14 і № 57252/14) тощо.

Крім того, ст. 53 Хартії основоположних прав Європейського Союзу передбачає, що жодне положення в цій Хартії не тлумачиться як обмеження чи порушення прав людини та основоположних свобод, що визнаються у відповідних сферах застосування законодавством Союзу та міжнародним правом, а також міжнародними угодами, сторонами яких є Союз або всі держави-члени, включаючи Європейську Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, та конституціями держав-членів [4].

Пунктом 1 Розділу V «Правові питання» Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) від 24 квітня 1999 року визначено, що для забезпечення виконання зобов'язань стосовно членства в НАТО країни-претенденти мають ознайомитися з належними правовими механізмами та угодами, якими керується НАТО для забезпечення співробітництва в своїй структурі. Це має надати країнам-претендентам можливість ретельно проаналізувати своє внутрішнє законодавство щодо його сумісності з нормативними положеннями НАТО.

Крім того, країни-претенденти мають бути належним чином проінформовані про формальний юридичний процес, що передує членству [5].

Одним із документів зазначених вище є Угода, укладена Сторонами Північноатлантичного Договору стосовно статусу їх Збройних сил (Лондонська угода про статус Збройних сил, Лондон, 19 червня 1951 року (далі – Угода)) у п. 5 ст. 7 якої зауважується:

а) органи влади Держави, що приймає, та Держави, що направляє, допомагають одні одним у затримці членів збройних сил чи цивільного компонента або членів їхніх сімей на території Держави, що приймає, і передачі їх відповідному органу влади, який повинен здійснити над ними юрисдикцію відповідно до викладених вище положень.

б) органи влади Держави, що приймає, негайно повідомляють військовим органам влади Держави, що направляє, про затримку будь-якого члена збройних сил чи цивільного компонента або члена їхніх сімей.

в) утримання під вартою члена збройних сил або цивільного компонента, над яким Держава, що приймає, здійснюватиме юрисдикцію, залишається, якщо він перебуває в руках Держави, що направляє, за цією Державою доти, доки Держава, що приймає, не висуне йому обвинувачення [6].

Пунктом 9 ст. 7 Угоди визначено: щоразу, коли член збройних сил чи цивільного компонента або член його сім'ї переслідується в судовому порядку в рамках юрисдикції Держави, що приймає, він має право:

- а) на негайний та невідкладний розгляд справи судом;
- б) на надання завчасно перед судом інформації про конкретне(-і) обвинувачення, яке(-і) висунуто проти нього;
- в) на проведення очних ставок зі свідками, які свідчать проти нього;
- г) на процедуру примусового залучення до судового процесу свідків захисту, якщо вони підпадають під юрисдикцію Держави, що приймає;
- д) на отримання юридичного представництва на власний вибір для побудови свого захисту чи на отримання безоплатного юридичного представництва чи фінансової допомоги в організації захисту згідно з умовами, що на цей момент є чинними в Державі, що приймає;
- е) на отримання послуг кваліфікованого тлумача, якщо він вважає за необхідне, а також
- ж) на спілкування з представником Уряду Держави, що направляє, й у випадках, коли це дозволяється правилами судочинства, на присутність такого представника під час судового розгляду [6].

Важливо зазначити, що у деяких країнах спеціалізовані військові юристи представляють і ведуть справу в судах. Однак це не означає, що право підсудного на вільний вибір свого законного представника може бути обмежене в системі військової юстиції. У підсудного має бути можливість вибрати цивільного адвоката, який представлятиме та захищатиме його інтереси у військових судах.

У багатьох країнах Східної та Центральної Європи немає спеціалізованих військових юристів. Частіше інтереси підсудного у військових судах представляють та захищають цивільні адвокати. У таких випадках цивільні адвокати повинні бути обізнані з військовим життям та мати достатні знання з відповідного військового законодавства (дисциплінарного та кримінального права) [7, с. 38].

Професійне консультування та захист прав і законних інтересів обвинувачених (підозрюваних) військовослужбовців США, резервістів та воєнних пенсіонерів здійснюють військові адвокати, які виконують загальні функції, покладені на органи адвокатури [8, с. 117].

На сьогодні в Україні відсутня окрема система військової юстиції та не запроваджено спеціалізацію адвокатів на рівні закону у справах вказаної категорії. Враховуючи те, що на даний час наша країна протистоїть повномасштабному вторгненню, а створення системи військової юстиції за прикладом окремих країн-членів НАТО потребує значних видатків з бюджету, доцільним було б запровадити обов'язкову спеціалізацію адвокатів, які надають військовослужбовцям правничу допомогу у кримінальних провадженнях.

Слід зауважити, що відповідно до ч. 2 ст. 63 Конституції України підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист [9].

Частиною 1 ст. 49 КПК України передбачено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо: 1) відповідно до вимог статті 52 цього Кодексу участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; 2) підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; 3) слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його [10].

Більше того, станом на сьогодні, положення ст.ст. 69, 75 КК України судами не застосовуються у випадках засудження за кримінальні правопорушення, що передбачені статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинені в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (якщо наведені правопорушення вчинені після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13 грудня 2022 року № 2839-IX) [11].

Враховуючи зазначене, сьогодні вкрай важливим є дотримання вимог ст.ст. 48, 49, 52 КПК України, а правова допомога у справах наведеної категорії повинна надаватися захисниками, які мають достатній досвід та знання особливостей правового регулювання військових правовідносин.

Висновки. Належне гарантування прав військовослужбовців, зокрема у сфері кримінальної юстиції в частині забезпечення права на захист, в Україні сьогодні повинно обумовлюватися дотриманням національних правових норм, а також їх відповідністю вимогам правових документів Ради Європи, Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу (окремих країн-членів).

Незважаючи на те, що у країнах-членах НАТО відсутнє єдине бачення щодо необхідності запровадження окремої системи військової юстиції, наявність узгоджених стандартів правового захисту військовослужбовців нашої країни та військовослужбовців зазначених країн є одним з невід'ємних елементів набуття Україною членства у Північноатлантичному альянсі, у зв'язку з чим вже сьогодні існує нагальна потреба у вивченні та запровадженні вказаних вище стандартів у національне законодавство, зокрема, закріпленні у правовій системі положень щодо спеціалізації адвокатів, які надають правничу допомогу у кримінальних провадженнях наведеної категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 14.02.2024).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 14.02.2024).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 14.02.2024).

4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450346n12.pdf> (дата звернення 14.02.2024).
5. План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) від 24 квітня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_009#Text (дата звернення 14.02.2024).
6. Угода, укладена Сторонами Північноатлантичного Договору стосовно статусу їх Збройних сил (Лондонська угода про статус Збройних сил, Лондон, 19 червня 1951 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_041#Text (дата звернення 14.02.2024).
7. Вашакмадзе М. Особливості військової юстиції: практичне керівництво. Женева: DCAF, 2018. 44 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_Military-Justice_Practice-Note_UKR_Final.pdf.
8. Беланюк М.В. Система військової юстиції США: досвід для України. *Інформація і право*. № 3 (42), 2022. С. 110–118.
9. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 14.02.2024).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 14.02.2024).
11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 14.02.2024).